

אשכולות

ביתן בלבוש אל תאריך ימים כנס בינה

בין קודש לחול נריה יעקב (א')

בפרשתנו נוגעת התורה באחד היסודות האיתנים בבריאה: היחס בין הקודש לחול. התגלמות צד הקודש אל מול עולם החול, באה לידי ביטוי בהבדלים שהתורה מציינת בין יעקב – סמל הקדושה והרוחניות, לעשו – סמל הגשמיות. ההבדלים חדים: א. "עשו איש יודע ציד איש שדה" – גשמיות. ואילו "יעקב איש תם יושב אהלים". ב. עשו מוכר את הבכורה (מעלה ברוחניות) תמורת נזיד (גשמיות), ואילו יעקב בדיקו ההיפך. ג. עשו מכין בעצמו את המטעמים לאביו – מכיר את תענוגות העולם, ואילו אצל יעקב המטעמים נעשים ע"י אמו. יעקב כלל לא עוסק בתיקון הגשמי (לכאורה). ובאמת, על פניו, החילוק בין הקודש לחול הוא מוחלט. וכמובא בגמרא (פסחים מב ע"ב, מגילה ו ע"א) וברש"י (ד"ה ולאום): "לא ישו בגדולה, כשזה קם זה נופל... לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים". כלומר כינונה של קדושת ירושלים, יעקב, מותנה במפלתה של צור החמרית, עשו. הוי אומר: הגשמיות והרוחניות צרות זו לזו.

אמנם, סקירה קצרה תוכיח כי החילוק בין עשו ליעקב איננו מוחלט מכל וכל, אלא ישנה חפיפה מסוימת: אצל יעקב קיימת מידה של עיסוק בגשמיות (באופן שנסביר להלן) ומנגד, עשו אינו ריק לגמרי מרוחניות:

את התגלמות החלק הגשמי אצל יעקב ניתן לראות ראשית-כל בפרשתנו: בברכות יצחק כלולות גם ברכות בגשמיות, שיעקב מתאמץ לקבלן. אח"כ, אצל לבן, יעקב מפצל מקלות בשקתות המים של צאנו במטרה להשפיע על צבעו (עקודים, נקודים וברודים וכו'). ולכאורה, מה לו ליעקב הצדיק בתחום גשמי, שלכאורה נוגע בעניין אסתטי גרידא? בהמשך מספרת התורה "ויותר יעקב לבדו" (לב, כה) ומובא במדרש (מדרש אגדה סימן כה) וברש"י שם: "ויותר יעקב לבדו. ולמה נשאר? לפי ששכח פכים קטנים ללמדך שמחבבין הצדיקים ממונם יותר מגופם".

מאידך, עשו, אינו ריק מחכמה ורוחניות. כמובא ברש"י (כה, כז, ד"ה יודע ציד): "ושואלו: אבא כיצד מעשרין את המלח ואת התבן? כסבור אביו שהוא מדקדק במצוות" – עשו יודע לדון ולהקשות עד כדי שהוא מטעה את יצחק המחזיקו למדקדק במצוות. וכך מובא במדרש (ילמדנו בראשית, אות קיז) "ויהאב יצחק את עשו כי ציד בפיו" – כשהיה בא מן החוץ היה אביו שואלו: היכן היית היום? ואומר לו: בבית המדרש, לא כך וכך היא הלכה מכך וכך? לא כך אסורו ולא כך היתרו? וכפי שמציין ר' צדוק הכהן מלובלין (פוקד עקרים, אות ד) "שהיה בו שורש יהדות מלידה דעל כן ראשו קבור במערת המכפלה בעיטפיה דיצחק (תרגום יונתן ויחי ג, יג)... ועל כן גם בו היה קצת אחיזה לדברי תורה".

אלא יש לומר, כי באמת אין סתירה כלל בין הרוחניות לגשמיות. הסתירה קיימת כאשר היחס ביניהם אינו נכון. יש עניין לא מבוטל בעיסוק הגשמי אך רק בעת שהוא טובל בקודש. בצורה כזו, העיסוק הגשמי בא על מקומו ומשכלל את העולם עשרת מונים טוב יותר מאשר בשעה שהתיקון הגשמי בא מצד עצמו בלבד.

ואכן, ישנו מדרש (שכל טוב, פרק כה) ממנו ניתן לדייק עניין זה. אומר המדרש: "אלא משמע, האומץ והשעבוד לזה ולזה, כל זמן שיעקב אמיץ – עשו משועבד, שנאמר: [ויהי כל] אדום עבדים לדוד" (שמ"ב ח, יד). בניגוד למה שדייקנו קודם, "לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים" – הרוחניות מתקיימת רק בהיעדר/חורבן הגשמיות – הרי שמדרש זה מבאר שהכוונה היא שאין כלל סתירה בין הגשמיות לרוחניות. הגשמיות יכולה וצריכה להתקיים, אבל בצילה של הרוחניות, משועבדת (כלשון המדרש) לערכים הרוחניים.

הדבר רמוז להפליא בברכות יצחק, שם נמצא שאת יעקב הוא מברך "מטל השמים ומשמני הארץ" – רוחניות (טל השמיים) וגשמיות הנובעת ממנה (הוא"ו של "ומשמני הארץ" מעידה על כך שמדובר בנספח ל"טל השמיים"). ואילו את עשו הוא מברך "משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמיים מעל" – קודם גשמיות (משמני הארץ) ואז "רוחניות" חיצונית, שאינה יורדת לפרטי החיים ולעיסוק הגשמי-אנושי (מאחר שאינה באה "מטל השמיים").

נחתום בדברי הרב קוק זצ"ל (אורות הקודש, פסקה יז): "יש עולם של חול ועולם של קודש. עולמים של חול ועולמים של קודש. העולמים סותרים זה את זה. כמוכח, הסתירה היא סובייקטיבית. האדם בהשגתו המצומצמת אינו יכול לפשר בין הקודש ובין החול ואינו יכול להשוות את סתירותיהן, והן אמנם מיושבות ברום עולם במכון קודש קודשים".

פרשת תולדות

גליון 316 | כ"ט במרחשון ה'תשע"ה

שנה תשיעית

כניסת שבת 16:18
צאת שבת 17:17

מלא טוב

לרב בנימין בארי
להולדת הנכד

לרז אשל
לנישואין

ברוכים הבאים

להורי שיעור א'

בבואכם להסתופך
באהלה של תורה

"ארץ על תכסי דמם"

בצעד כבוד התבשרנו על
הטבה האכזרי בהר נוף
בו נספה בוגר הישיבה

הרב אריה קופינסקי הי"ד

הרב הינו החלל ה-30 של הישיבה
במערכות ישראל ובפעולות האיבה

העלון יוצא לאור ע"י
ישיבת כרם ביבנה

www.KBY.org.il

לתגובות ולהארות:
eshkolot@gmail.com

מערכת אשכולות
איתאל סופר,
נתנאל כהן

ואכן כך למדנו במדרש רבה לפרשת ויצא (פרשה סח):⁴

חזקיה אמר, בן ס"ג שנים היה אבינו יעקב בעת שנטל את הברכות עשה עוד י"ד שנה שנטמן בבית עבר עשה עוד שבעה שנים שעבד ברחל, ונמצא נושא אשה בן פ"ד שנים.

ועדיין מוטלת לפתחנו השאלה מפני מה חשוב היה לתורה להדגיש כי יעקב היה בוגר שתי הישיבות הללו. מסתבר כי התשובה לשאלתנו קשורה לאופיין של הישיבות, או למסר החינוכי/רוחני שבקע מהן והפך להיות חלק מאישיותו של יעקב אבינו.

לא הרבה ידוע לנו על אותן ישיבות עתיקות, ומשום כך עלינו להיאחז במעט מן המעט שניתן לדלות על אישיותם של שם ועבר מן המסופר עליהם בתורה, ומתוך הדברים לנסות ולשער מה היתה הנקודה המרכזית בעולמם הרוחני.

שם היה 'כהן לאל עליון', העסוק בהקרבת קרבנות⁵ ומשום כך יש להניח שהמסר המרכזי בחייו היה עבודת ה' מתוך מסירות מוחלטת עד כדי ביטול רצונותיו/רגשותיו של האדם. מעבר לעובדה כי עקרון זה הוא הרעיון המרכזי הבא לידי ביטוי בהקרבת קרבנות, אנו מוצאים את שם עצמו נוהג כך בחייו. באותו ארוע עליו מספרת לנו התורה כששב אברהם מהכות את כדלעומר ואנשיו, שכולם מבניו של שם בן נח היו ובכל זאת יצא שם לקראת אברהם להגיש לו לחם ויין ולברכו על הכרתת הרשעה⁶ ועשיית רצון ה'. יסוד חיים זה שלימד שם בן נח היה למעשה התשובה לדור המבול, שהיו עסוקים בהנאת עצמם וברצונותיהם עד כדי שכחת שם ה' והשחתה מוחלטת של האדם והעולם.

עבר, נכדו של שם, חי בדור הפלגה ואת שם בנו הגדול קרא פלג והנימוק 'כי בימיו נפלגה הארץ' אותה קריאת שם מנומקת זכתה לדרשה מיוחדת בפי רבותינו וכך שנינו ב'סדר עולם' (פרק א')⁷:

אמר רבי יוסי: נביא גדול היה עֶבֶר, שקרא שם בנו פלג ברוח הקודש, שנאמר 'כי בימיו נפלגה הארץ' וגו'. אם בתחלת ימיו, והלא יקטן אחיו היה קטן ממנו והוליד י"ג משפחות ונתפלגו, ואם באמצע ימיו, והלא לא בא לסתום אלא לפרש. הא אינו אומר 'כי בימיו נפלגה הארץ' אלא בסוף ימיו.

קריאת שם הבן על אירוע הפילוג מלמדת כי עבר ראה בפילוג הלשונית בסיטואציה שנוצרה דבר חיובי. זאת בניגוד לבני דורו, שסברו כי ראוי לבני האדם להתקבץ יחד ולעשות להם שם. עֶבֶר לָחַם בכניעת בני דורו למחויבויות החברתיות ובהליכתם אחרי רצון ההמון כעדר של בעלי חיים. לשיטתו, האדם צריך ללכת אחרי אמונתו גם אם אין הדברים מתקבלים יפה בחברה הסובבת אותו. אותה עֶדְרִיּוֹת, שהובילה לחטא דור הפלגה אין לה מקום בהשקפת עולמו של עבר. מסתבר כי אברהם אבינו היה מתלמידיו הגדולים של עבר, שהרי כך בדיוק הוא נהג באור-כשדים במעשה הפסלים, וכך המשיך לנהוג בשאר נסיונותיו. והדעת נותנת שלכך בדיוק נתכוונו חכמים שדרשו (בר"י מב, ה) את לשון הכתוב 'אברהם העברי' כך:

'ויגד לאברהם העברי', רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, רבי יהודה אומר כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד, ר' נחמיה אומר שהוא מבני בניו של עבר ורבנן אמרי שהוא מעבר הנהר.

⁴ גם מבחינת השנים מוכרחים אנו לומר שיעקב למד אצל שם בצעירותו שהרי שם הלך לעולמו כשהיה יעקב בן 50 ואילו עבר הלך לעולמו כשהיה יעקב בן 79 [שנתיים לאחר שעזב יעקב את ישיבתו].

⁵ מעבר לתיאורו ככהן לאל עליון בפרשת הנחצון על כדלעומר, חכמים למדונו, כי שם היה זה שהקריב את הקרבנות בשעה שנה ומשפחתו יצאו מן התיבה. [עיין תנחומא לפרשת נח, סי' ט].

⁶ עיין רש"י בראשית יד, יח שכתב: 'הראה לו שאין בליבו עליו על שהרג את בניו'.

⁷ וכן מדרש אגדה (בובר) י, כה והובא ברש"י שם.

כשבא הכתוב לתאר את דמותו של יעקב אבינו בשנותיו הראשונות, הוא מסתפק בארבע מילים: 'איש תם יושב אהלים'. מהי משמעותן של מילים אלו ומה יכולים אנו ללמוד מחייו של יעקב באותן השנים?

רבים ממפרשי הפשט¹ סברו כי הכינוי 'יושב אהלים' עניינו רועה צאן וזאת על פי מה שנמצא אצל בני למך:

וַתֵּלֶד עֵדָה אֶת יָבֶל הָיָה אָבִי יָשָׁב אֶהֱלָ וּמְקָנָה:

ואכן, מקצוע רעיית הצאן גורם לבעליו לגור באהלים, המוקמים ומפורקים עם הנדידה בשטחי המרעה. אולם פירוש זה כשלעצמו אין בו די, שהרי אין טעם לספר לנו על משלח ידו של יעקב אם לא נוכל ללמוד מכך משהו הקשור לעולמו הרוחני. סיבה נוספת לחיפוש משמעות במקצועו של יעקב היא העובדה שמשלח ידו של עשו - 'איש יודע ציד איש שדה', בא לידי ביטוי בהמשך הפרשה. בשעת מכירת הבכורה הוזכר שעשו בא מן השדה והוא עיף, ובמעשה הברכות נתבקש עשו לצוד ציד להביא, ואילו תמותו של יעקב והיותו יושב אהלים אינה משמשת דבר בהמשך הפרשה.

נדמה שסיבות אלו הביאו את חכמים לנטות מפשוטו של מקרא ולפרש 'יושב אהלים' - לומד תורה. משכך יכולים אנו להבין גם את הקשר בין המ'קצוע' לבין סיפור הבכורה והברכות. יעקב ה'תלמיד חכם' ראוי להיות קודם לעשו בבכורה הקשורה לעבודת הקרבנות. גם ברכת ההנהגה ראויה לחול על ראשו במקום שתגיע אל זרועו של עשו.

יש לשים לב לכך שהתורה כינתה את יעקב 'יושב אהלים' ולא 'יושב אהל' משמע לומד בכמה ישיבות. ואמנם כך מצאנו במדרש חכמים (בר"י סג, י)²:

ויעקב איש תם יושב אהלים, שני אהלים בית מדרשו של שם ובית מדרשו של עבר.

יעקב אבינו היה איפוא, תלמידם של שם ועבר. כפי שעולה מן המדרש, בתי המדרש של שם ועבר היו נפרדים, ויעקב אבינו למד בשניהם.

ניתן להניח כי בתקופה בה חי יעקב בבית הוריו היה עיקר לימודו בבית המדרש של שם, שהרי על פי מדרשים רבים 'שם' הוא למעשה מלכי צדק מלך שלם³. ישיבתו של שם היתה בירושלים, הרחוקה מבאר שבע דרך שלשת ימים בלבד. לעומת זאת בשעה שיצא יעקב לחרן ופנה ללמוד 14 שנה בישיבה טרם הגעתו לבית לבן, מסתבר ששהה בישיבת עבר, שעל פי שמו אנו למדים כי מקום מגוריו הוא מעבר לנהר.

¹ רש"י וראב"ע.

² הקושי הברור בדברי המדרש הוא מפני מה לא למד יעקב בבית מדרשו של אברהם או בזה של יצחק ואכן במדרש תנחומא לפרשת וישלח [סימן ט] שנינו:

אין לך אדם שהיה יגע בתורה כאבינו יעקב, כד"א ויעקב איש תם יושב אהלים (בראשית כה, ז), אין כתיב כאן יושב אהל, אלא יושב אהלים, יוצא מבית מדרשו של שם, והולך לבית מדרשו של עבר, ומבית מדרשו של עבר, לבית מדרשו של אברהם.

אמנם במדרש אגדה לבראשית ובמדרש לקח טוב וכן ברש"י מוזכרים רק בתי המדרש של שם ועבר.

³ מדרש אגדה לבראשית ובפרקי דרבי אליעזר וכך גם בתרגומים [ירושלמי ומיוחס ליונתן] וכך גם ברש"י.

אותם אֶהְלִים מהם ינק יעקב את תורתו, הפכו בסופו של דבר לאֶהְלִי של עם שלם, שעליהם אמר בלעם הרשע: 'מִה טֹבוֹ אֶהְלִיךָ יַעֲקֹב'. ובגמרא למדנו כי אֶהְלִים אלו אליהם נתכוון בלעם היו לא אחרים מאשר בתי הכנסיות ובתי המדרשות.⁹

מסתבר, כי בתי הכנסיות רומזים לבית מדרשו של שם, בו הקריבו קרבנות, שם למדנו על ההתמסרות לדבר ה'. ואילו בתי המדרשות רומזים לבית מדרשו של עבר, שם למדו לברר את האמת וללכת בעקבותיה.

מאותם שני בתי מדרש עתיקים של שם ועבר, ינק יעקב אבינו עמוד התורה את תורתו והנחילה לבניו. בניו הנחילו תורתו לבניהם ולבני בניהם, ואף אנו מבקשים להנחיל לבנינו ולבני בנינו את אותם ערכים מופלאים של מסירות לדבר ה', בקשת האמת וההליכה אחריה. ואין לך מקום בו יכולים אותם ערכים להקנות כמו בישיבה בה יושבים התלמידים על התורה ועל העבודה, וברצות ה' נזכה גם לראותם מצליחים בדרכם.

⁹ עיין סנהדרין קה ע"ב, ושם: 'אמר רבי יוחנן: מברכתו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבנו, ביקש לומר שלא יהו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות – (אמר) מה טבו אהליך יעקב'.

ולדרכנו, רבי יהודה ורבי נחמיה לדבר אחד נתכוונו. מי שהוא מבני בניו של עבר ראוי לו שלא להירתע, גם אם כל העולם עומד מצד אחד והוא מתייצב מן העבר השני כשהאמת לצדו.

נמצינו למדים כי את שני היסודות הללו – המסירות מוחלטת לדבר ה' מחד והעמידה העצמאית על האמת והאמונה מאידך – למד יעקב בבתי המדרש של שם ועבר והם שעצבו את אישיותו כאב השלישי של עם ישראל.

ואפשר שהפשט קשור לדרש, שהרי רועה הצאן יושב האֶהְלִים מדיר עצמו על כרחו מבנינו של העולם הזה ומן ההנאות המזומנות לבעלי הנחלות. רועה הצאן מטלטל באֶהְלִים, מכיר את זמניותו של הקיום האנושי ואינו משתעבד לו.⁸ מלבד זאת, רועה הצאן זוכה לשהות לבדו במשך שעות רבות, כך הוא ניצל מהשפעתם הרעה של בני אדם ויכול לבנות לעצמו את עולמו הפנימי הרוחני.

⁸ זו ככל הנראה הסיבה להבדל שבין קין והבל, וכך ניתן לבאר גם את ההבדל בין אבותינו רועי הצאן למצרים עובדי האדמה.

"תתן אמת ליעקב"

נריה סינגר (א')

מסיפור עשו ויעקב בפרשתנו עולות מספר שאלות:

א. ראשית, מדוע שנים עשר השבטים לא יצאו מיצחק אבינו? לכאורה הוא היהודי האידיאלי – מוכן להקריב את נפשו למען ה' מבלי לשאול שאלות ומבלי ניסיונות התחמקות. חי כל חייו בארץ ישראל, ממשיך את מעשי אביו (חפר מחדש את הבארות של אביו) ועוד דוגמאות רבות?¹

ב. שנית, מדוע יצחק, עם כל גדלותו, אינו מבחין שבנו, עשו, פועל במרמה ומאהיב את עצמו עליו יותר מיעקב?

ג. בנוסף, לכאורה עשו נהנה כל חייו, חי חיים ללא הגבלות ואיסורים ומתנהל בצורה חופשית ללא שום חיוב למערכת של תורה ומצוות. יעקב לעומת עשו, חי חיים הנראים מוגבלים, יושב ב"אוהלה של תורה" ומקיים מצוות ללא "הנאה" ממשית מחיי העולם הזה. ועם כל זאת עשו חוזר לביתו "עייף" (כה, כט). לכאורה התורה לא הייתה מספרת לנו ללא שום סיבה את מצבו הפיזי של עשו, ולכן יש צורך לברר מה ענינה של עייפות זו שלכאורה אין לה מקום?² עשו יכול להמשיך לעשות מה שהוא רוצה, הרי התאוות בהן הוא שקוע לא נגמרות. מה חסר לו?

ננסה לענות על שאלות אלו באמצעות רעיון כללי על שלושת האבות.³ אברהם אבינו כל חייו פעל בעולם החיצוני במטרה לקדש שם ה' – התפלל למען סדום, נלחם בארבעת המלכים, הכניס אורחים וכו', לכן מידתו היא "חסד", המסמלת עשיית פעולות על מנת לעזור לחברה, ובכך לקדש שם ה' בעולם. לעומתו, יצחק היה אדם של פנים – נשאר במשך כל חייו בארץ, לאחר כל ויכוח על חפירת באר ויתר יצחק, עבר אל מקום אחר וחפר באר אחרת (כ, יט-כב), וכמובן הסכים להקרבתו ע"י אביו לשם ה' ללא פקפוק וללא הסתייגות (לעיל יט, א-יט), לכן מידתו של יצחק היא "גבורה" (כמו שאומרת המשנה (אבות ד, א) "איזהו גיבור הכובש את יצרו"), לשמור על הקדושה הפנימית וע"י כך לקדם את העולם.

וכאן אנו מגיעים לסיפור בפרשתנו: עשו ויעקב, כל אחד מהם מייצג דרך אחת מדרכי האבות. עשו פורק כל עול ופרץ החוצה לעולם בכל כוחותיו ללא שום קדושה וטהרה, ללא תוכן אמיתי

וללא חיבור אמיתי לדרכי אבותיו. הוא יצא לראות את העולם בצורתו הפיזית והנהנתנית. לעומתו, יעקב (המיצג את מידת ה"אמת") יודע לשלב בין דרכי אבותיו הנובעים מרצון אמיתי לקדש את שם ה': גם להיות כאברהם – לפרנס משפחה, למצוא לעצמו כלה, להתמקח ולדרוש את המגיע לו מלבן וכו' (כפי שנקרא בפרשה הבאה), וגם להיות כיצחק "איש תם יושב אהלים" (כה, כז). (סיוע לעניין זה ניתן לראות מביאור אונקלוס על המילים "איש תם" – "גבר שלים" – אדם השלם בתכונותיו, תכונות אברהם ויצחק).

וכעת יש לשאול: לכאורה, על פי הפשט, לא מתאים לקרוא ליעקב "איש תם", שהרי הוא התמקח עם לבן, גנב את ברכת עשו וכו'. תשובה לשאלה זו עונה ה"דברי יחזקאל": התמימות היא תכונה טובה אך במידה, ולכן יעקב נקרא "איש תם" – איש היודע לשלוט בתמימותו, מצד אחד הוא ידע מתי להיות "איש תם יושב אהלים", ומצד שני הוא ידע מתי לשלוט בתמימותו ולדרוש את המגיע לו. מסיבה זו אנו נקראים "בני ישראל" (יעקב) ולא אברהם או יצחק.

כאומה, אנו צריכים לדעת לעבוד את ה' בתמימות וגם להראות עוצמה של אומה שאינה מוותרת על עקרונותיה. ניתן לראות מה קורה כשלא שולטים על תמימות – יצחק שהסתכל יותר מידי על הפנים לא ראה שעשו מרמה אותו עם שאלות המראות צדיקות יתר (על פי המדרש, ע"י רש"י כה, כז), שמביאות את יצחק לאהוב את עשו יותר מיעקב. רבקה, שגרה בבית רשעים בילדותה (ע"י רש"י כה, כ) הבינה את כוונת עשו ולא נפלה למלכודת ה"צדיקות" שלו, ולכן אהבה את יעקב. הקיצוניות ביציאה של עשו לעולם ללא מטען רוחני גרמה לו לחפש תאוות חיצוניות שלא מרגיעות את נפש האדם ולא משביעות אותו, לכן עשו חזר הביתה "עייף"⁴ כי הבין שחסר לו משהו פנימי עמוק יותר שלא הצליח למצוא בתאוותו. לעומתו, יעקב שמילא עצמו בתורה, במצוות ובמעשים טובים הבין שהסיפוק האמיתי הוא הקרבה לה' ולימוד תורה, ואת תובנות אלו הוריש לבניו עד לימינו.

יה"ר, שנלמד מדרכי האבות, לעבוד את ה' כל אחד בדרכו האמתית המיוחדת לו, וכך לזכות להגיע לביאת משיח צדקנו ולבניין בית המקדש במהרה בימינו אמן.

¹ כך שואל הרב יהושע שפירא (בקרוב קדוש עמי צו-צו).

² כך שואל הרב אלישיב (דברי אגדה, עמי סט-ע).

³ כך מבאר המשגיח, הרב אברהם ריבלין (עיוני פרשה – בראשית, עמי 84).

⁴ ועיין בבא בתרא טז ע"ב, מה הסיבה לעייפות עשו.

חנוך לנער על-פי דרכו | תפקיד החינוך והמחנך

הרב עומרי ישראל קראוס שליט"א

צורותיהם הרבגוניות, על מנת לכוון אותם אל התפקיד הגדול האחד: לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. הכוח והאומץ, לא פחות מהמחשבה והרגש, ימצאו שם את גיבוריהם העובדים לה', ובמקצועות שונים יקיימו כולם את התפקיד הגדול של הכלל" (רש"י הירש, שם).

אכן, חינוך מעין זה היודע להכיר בפנימיותו של כל בן, תלמיד וחניך, אינו קל בכלל. כיצד יוכל המחנך לרדת לעומק הנפש של כל אחד ואחד?

יש האומרים, שמפני כך אמרו חז"ל "אם דומה הרב למלאך ה' יבקשו תורה מפיו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו" (מ"ק יז ע"א), שבאמת רק מלאך יכול להביט לתוך נבכי הנפש פנימה. ועוד יש לומר, שהרי חז"ל לימדונו הלכה נוספת ב"הלכות מלאכים". שלושה מלאכים הגיעו לבקר את אברהם, כל אחד ותפקידו הוא. "אחד לבשר את שרה, ואחד להפוך את סדום, ואחד לרפאות את אברהם, שאין מלאך אחד עושה שתי שליחויות" (רש"י יח, ב). אם רבך דומה למלאך, אשר נדמה לך שתפקידו בעולם הוא רק אתה התלמיד – למד תורה מפי'הו¹, מכיוון שכדי לחנך צריך השקעה אין-סופית, והכרה אמיתית של המחנך את החניך. כל תלמיד ותלמיד צריך להרגיש שרק הוא בעולמו של הרב.

אמי היתה נוהגת לומר זאת כך. כששאלו אותה איזה ילד היא הכי אוהבת, היא הייתה עונה "את הילד שאָתוּ אני נמצאת עתה".

נקודה נוספת שיכולה לעזור, לדעתי, בהשגת "חנוך לנער על פי דרכו", היא בהגדרת תפקיד המחנך. יש החושבים שתפקיד המחנך הוא להיות פֶּסֶל, "ברצותו מרחיב וברצותו מקצר"² – ישנה דמות אשר מוטל על הפֶּסֶל לפסל, ועליו להכות בקורנס עד שיצא אדם בדמות דיוקנו. אמנם נראה מדברי הרש"י הירש שהמחנך הינו כגון בשדה. עליו להכיר אלו פרחים ראויים לגדול בשדה. אך אין זה מספיק. עליו להשקות ולטפח את הפרחים, לשמור עליהם מכל משמר, אבל בסופו של דבר הפרח צומח בעצמו, על-פי נטייתו ועל-פי התכונות הקיימות בגרעין. בסופו של דבר, זר פרחים יפה מורכב מפרחים בצבעים שונים, היוצרים גיוון מצד אחד והרמוניה מהצד האחר. לא לחינם נקרא גן הילדים "גן". על הילד לגדול בעצמו עם סיוע ועזרה מהגננת. אני סבור ששיטה זו צריכה להמשיך אף בבגרות. ודאי שנייעץ, נסייע, נתמוך ונציב גבולות לתלמיד, אך נאמין בו שעם כל הלימוד, האהבה והטוב המושקעים בו – יצמח לנו ילד לתפארת. המחנך מציב גבולות ברורים, מציב מסרות, מציב דרכי הגעה, ומסייע בכל צעד ושעל, אך התלמיד שותף מלא בגידולו ועיצובו, כאשר המטרה הסופית היא כדברי הרב קוק: "מטרת החינוך היא להכשיר את האדם לצורתו המתקונת, שהנקודה המרכזית שבה היא לעשותו טוב וישר" (איגרות הרא"ה, איגרת קע).

הורים יקרים! קיבלנו מכם ילדים מדהימים, מיטב הנוער, העילית של החברה הישראלית. בעז"ה ביחד אתכם ועם ילדיכם נמשיך, נעלה ונתפתח, ובעז"ה נזכה לראותם "מאירים את העולם, בתורה ומעשים טובים, ובכל מלאכת עבודת הבורא"³.

מקובל, שכאשר נולד ילד חדש, מנסים קרובי המשפחה לנחש למי הילד דומה, לאבא או לאמא. כל סבא וסבתא מנסים לנכס לעצמם חלקים בפניו של הילד, האף דומה לאבא והעיניים לאמא, וכן על זו הדרך.

כך מנהגו של עולם. קשר משפחתי יוצר גם קשר חזותי ובד"כ גם קשר התנהגותי. וכך גם הסברא נותנת, מילדים שנולדו מאותם ההורים וקיבלו חינוך דומה מצופה שיצאו בערך אותו הדבר.

ומה רבה הפליאה בראותנו את משפחתו של יצחק אבינו, אשר כבר מבטן ניכרו ההבדלים הקיצוניים בין הילדים, והמדרש מספר לנו על קשיי ההיריון של רבקה: "כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עבודה זרה עשו מפרכס לצאת" (רש"י כה, כב). כיצד אפשר להבין הבדל כזה בין שני תינוקות?

ההבדל הולך ומתעצם במהלך השנים. "ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה ויעקב איש תם ישב אהלים" (כה, כז) ופירש רש"י: "יודע ציד – לצוד ולרמות את אביו בפיו... איש שדה – כמשמעו אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות. תם – אינו בקי בכל אלה, אלא כלבו כן פיו... ישב אהלים – אהלו של שם ואהלו של עבר". היתכן שבאותו בית יגדלו שני ילדים כל כך שונים?

התשובה פשוטה. במבט עמוק אפשר להבחין, שבדברים מסוימים המרחק בין יעקב לעשיו אינו גדול כ"כ. שניהם מוכשרים מאוד במעשיהם – האחד בלימודיו והשני בציד. שניהם בעלי פוטנציאל להקים אומות, שניהם אנשים גדולים – אחד להיטיב והשני להרע.

מפחיד לחשוב על היכולות הטמונות ברשעים, לו רק היו מנצלים זאת לחיוב. לכן אמרו חז"ל לגבי 'השב מאהבה' – "גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכויות" (יומא פו ע"ב). השב מאהבה יודע לנצל את הכוחות שעד עתה הושקעו לעבירות ולהשתמש בהם לדברים חיוביים. יתכן שאם עשיו היה מנצל את יכולות הציד שלו והבנתו בחומריות – לעבודת ה' – כל ההיסטוריה היתה נראית אחרת. במקום מסעות הצלב והרג מיליוני יהודים, היה מתפתח עולם היודע לשלב בין חומר ורוח, היודע לנצל את החומריות לטובת הרוחניות.

כיצד ניתן לגרום לעשו להשקיע כוחותיו בעבודת ה'? רש"י הירש רואה בהדרת החכם באדם דרך חינוכית מתאימה "חנך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי כב, ו): "יש לכוון את החניך בהתאם לדרכו המיוחדת לו בעתיד, ההולמת את התכונות והנטיות הרדומות בעמקי נפשו, וכך לחנך אותו לקראת המטרה הטהורה, האנושית והיהודית כאחת. התפקיד היהודי הגדול אחד ויחיד בעיקרו, אך דרכי הגשמתו רבות ורבגוניות, כריבוי תכונות האדם, וכרבגוניות דרכי חייהם" (רש"י הירש כה, כז). רש"י הירש כותב שכך נהג יעקב כאשר בירך את השבטים. הברכה הינה מעין מבט חודר לתכונות הלב של כל שבט ושבט. "כאשר נקבצו בני יעקב לשמוע את ברכת אביהם, והלה ראה בהם את שבטי ישראל שלעתיד, לא ראה רק כהנים ומורי הוראה; הנה עמד שם שבט הלוייה ושבט המלוכה, שבט הסוחרים, שבט האכרים, ושבט הלוחמים; עמד שם לנגד עיניו העם כולו, על כל סגולותיו הרבגוניות, ועל כל דרכי התפתחותו; את כולם הוא ברך, "איש אשר כברכתו ברך אתם" (בראשית מט, כח), איש איש כסגולותיו המיוחדות לו. כי ברית ה' הכרותה עם אברהם, חפצה באומה בריאה, שלמה ורעננה; מטרתה לבנות חיי עם שלמים על כל

¹ רעיון זה שמעתי מראש הישיבה שליט"א.

² מתוך הפיוט "כי הנה כחומר ביד היוצר", שנהגים בני אשכנז לומר ביום הכיפורים.

³ תפילת האשה לאחר הדלקת הנרות בערב שבת.